

Om å rette baker for smed: Friskoler har ikke skylden for Sveriges svake skolerresultater

Sverige har et mer markedsorientert utdanningssystem enn Norge. Private grunnskoler og videregående skoler behandles likt med offentlige utdanningsinstitusjoner ved at de får det samme driftstilskuddet per elev fra kommunen. Disse privatskolene, som altså mottar offentlig støtte, kalles «friskoler». I Sverige er det ikke tillatt å ta skolepenger, men man aksepterer at eierne tar ut utbytte fra skoledriften.

Samtidig har svenskene lovfestet fritt skolevalg. I grunnskolen kan man ikke ha inntak basert på karakterer. Dersom noen søker seg inn på en friskole, og det er for mange søkere i forhold til antallet ledige plasser, sorterer men etter bostedets nærhet til skolen, tid i kø eller søsken som allerede går på skolen.¹ På videregående nivå tar man utgangspunkt i elevenes karakterer.

Dette systemet har vært i bruk siden 1992. I perioden fra da til nå har man sett en ganske dårlig utvikling i den svenske skolens resultater. Prestasjonene i internasjonale undersøkelser som PISA har hatt en negativ trend på 2000-tallet. Det snakkes også om en «betygsinflatjon» – en inflasjon i karaktersetting –, fordi lærere angivelig setter høyere karakterer enn prestasjonene tilsier. En hypotese er at dette kan relateres til konkurransen man nå ser mellom skolene, fordi skolene vil ha et godt renommé for høyt karaktersnitt blant elevene.

Forskeren Anders Trumberg mener det frie skolevalget har ført til større sosial og etnisk segregering, fordi det er velsituerte etniske svensker som benytter seg av friheten til å velge skole.² I sitt nye notat «Fritt fall» går den venstreorienterte tenketanken Manifest til frontalangrep på det svenske skolesystemet.³ Det hevdes at markedsinspirerte systemer i skolen har bidratt til større forskjeller og svakere resultater. Man er bekymret for kommersialisering gjennom bruk av aksjeselskaper. Profittsøkende aktører er bare ute etter egen vinning, sies det, og konkurransen har gått på bekostning av elevenes beste.

Dette notatet er et tilsvarende til kritikerne av det svenske systemet med friskoler og fritt skolevalg. Notatet utelukker ikke at det kan finnes negative eller betenkelige sider ved ordningen, men det er nok av andre faktorer som spiller inn, og som det vil bli redegjort for i den påfølgende tekst.

Hvem har skylden for hva?

Det er ingen tvil om at utviklingen i skoleprestasjoner i Sverige de senere år har vært lite imponerende. Likevel er det, som jeg vil utdype videre, vanskelig å påvise at et mer konkurransepreget skolesystem med relativt store innslag av privatskoler er hovedårsaken til de middelmådige resultatene. Å gjøre friskolene til syndebukker uten å korrigere for andre faktorer blir for dårlig metodikk. Særlig er dette tilfellet når ikke mer enn 12 prosent av grunnskoleelevene og 24 prosent av videregåendeelevene går på friskoler. En adekvat kritikk bør også ta i betraktning forskning som strider mot egen oppfatning. Det mangler i bl.a. Manifests rapport.

En simpel påvisning av sammenfallet mellom dårligere resultater og større utbredelse av friskoler og konkurranse, overser også det faktum at man omtrent samtidig innførte og endret en rekke andre forhold ved det svenske utdanningssystemet. Da kan man ikke plukke ut ett enkelt element og gi det skylden for alt. Selv om noe korrelerer, er det ikke gitt at det foreligger en årsakssammenheng mellom fenomenene.

I 1988 ble det innført en ny lærerutdanning, der man gikk vekk fra et system som fokuserte på inndeling og faglærerutdanning, der lærerne skulle arbeide med veldig avgrensede klassetrinn, og over til et mer overlappende system, der det skulle bli mindre nivåforskjeller mellom lærerne ved at man visket ut grensene mellom de ulike lærerkategoriene og utdanningene. I siste halvdel av 1990-tallet ble det pekt på at dette systemet hadde klare endringsbehov og svakheter. Et nytt opplegg kom på plass i 2001, men dette har fått sterk kritikk fra Högskoleverket, bl.a. på grunn av et uklart og til dels manglende innhold.⁴

I tillegg har man i perioden med større konkurranse og flere friskoler også innført endringer i elevenes utdanningssystem, vekk fra de gamle linjene og over til programmer. Et helt nytt karaktersystem er også kommet på plass. Et hovedskille mellom det gamle og nye systemet er at svenskene har vraket et vurderingssystem med en relativ normalfordeling til fordel for et mer «absolutt system». Dette har skapt stor forvirring i karaktersetningen, og enkelte har, som vi skal se etterpå, påpekt at dette kanskje er *hovedgrunnen* til «betygsinflationen».

Elevene har også fått større ansvar for egen læring utover 1990- og 2000-tallet. Egne arbeidsplaner, der elevene selv planlegger og velger egne læringsaktiviteter, har fått mer plass. Det er omdiskutert hva slags betydning dette har. Men det finnes undersøkelser som viser at mer bruk av «eget arbeid» har fungert dårlig og skapt passive lærere. Resultatene er også svake; bl.a. har det vist seg at matteprestasjonene blir dårligere som følge av denne arbeidsformen.⁵

I en omfattende rapport fra Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering (IFAU) gjennomgås en rekke av de forhold som kan tenkes å påvirke de svenske resultatene i negativ retning. Etter å ha vurdert de ulike forklaringene kommer forfatterne frem til at *«de ändrade arbetsformerna troligen är den viktigaste förklaringen till den genomsnittliga resultatförsämringen i Sverige.»*⁶ At elevene har fått hovedansvaret, og at lærerne er blitt redusert til veiledere, har slått tydelig negativt ut.

En annen viktig side av undervisningsmiljøet, som vi vet påvirker innsats og motivasjon, er forventningene elevene møtes med fra lærernes side. På mange skoler har ikke lærerne særlig tro på eller krav til elevene. Dette har en negativ innvirkning på prestasjonene. Dessverre har vi sett de siste 20 årene at *«kravnivån på svenska elever har sänkts. Åtgärder som motverkar denna utveckling borde altså ha en stor möjlighet att vara värd dess kostnader.»*⁷

Systemendringene med svært stort kommunalt ansvar har dessuten vært krevende for både kommuner og rektorer. Mange har vært forvirret over dårlig koordinering. Det har gitt seg utslag i manglende oppfølging av krav og målsettinger. Skolverket forteller dette om situasjonen: *«Det finns skilda meningar i kommunerna om vem som har huvudmannens uppdrag och hur det ska hanteras. Det innebär att statliga mål prioriteras ned och att eleverna inte får tillräckliga kunskaper.»*⁸

Dermed er det mange samvirkende og konkurrerende årsaker som kan ha bidratt til å trekke ned de svenske skoleprestasjonene. Gabriel H. Sahlgren ved Institute of Economic Affairs har treffende påpekt at en *«perfect storm of causes contributed to problems in Swedish education during the 1990s.»* Diskusjonen har dessverre endt opp som et svarteperspill, der de ulike aktørene kan skylde på hverandre.⁹ Ser man imidlertid mer isolert på friskolene, er det vanskelig å komme frem til at de har særlig ansvar for utfordringene.

Friskolenes betydning og fordeler

Det er på det rene at friskolemotstanderne er klart mest kritisk til kommersielle friskoler, og i særlig grad de som er organisert som aksjeselskaper. Til dette er det mye å si. For det å første er det ikke alle aksjeselskaper som er profittmotiverte. Det er i Sverige, i likhet med i Norge, fint mulig å ha et aksjeselskap som er mer eller mindre «idealistisk». AS-modellen kan like gjerne dreie seg om transparens og hensiktsmessig organisering. For det andre kan kommersielle aktører bidra til at forskjellene blir mindre mellom skolene totalt sett enn før. Dette tilsynelatende paradokset er tilfellet, fordi såkalte ideelle privatskoler oftere velges av foreldre med høy kulturell og økonomisk kapital. Som Jonas Vlachos understreker, er «*de sociala skillnaderna mellan fristående och kommunala skolor minskat över tid, framför allt på gymnasiet. Detta, i kombination med skillnaderna i incitament mellan skolor med olika huvudmän, gör att friskolornas expansion sannolikt är mindre segregande idag än när de icke vinst-drivande friskolorna var i majoritet.*»⁸

Hvis man ønsker å redusere forskjellene mellom elevene, bør man altså først og fremst fjerne de ideelle privatskolene, som skeptikerne ser ut til å ha mindre aversjon mot. Det er dessuten slik at en del forskjeller er vanskelige å fjerne. Bl.a. vet vi at elever med en bedre sosial bakgrunn oftere velger studiespesialiserende. Dermed vil forskjeller uansett oppstå, hvis man har skoler som baseres på yrkesfag eller allmenne fag.

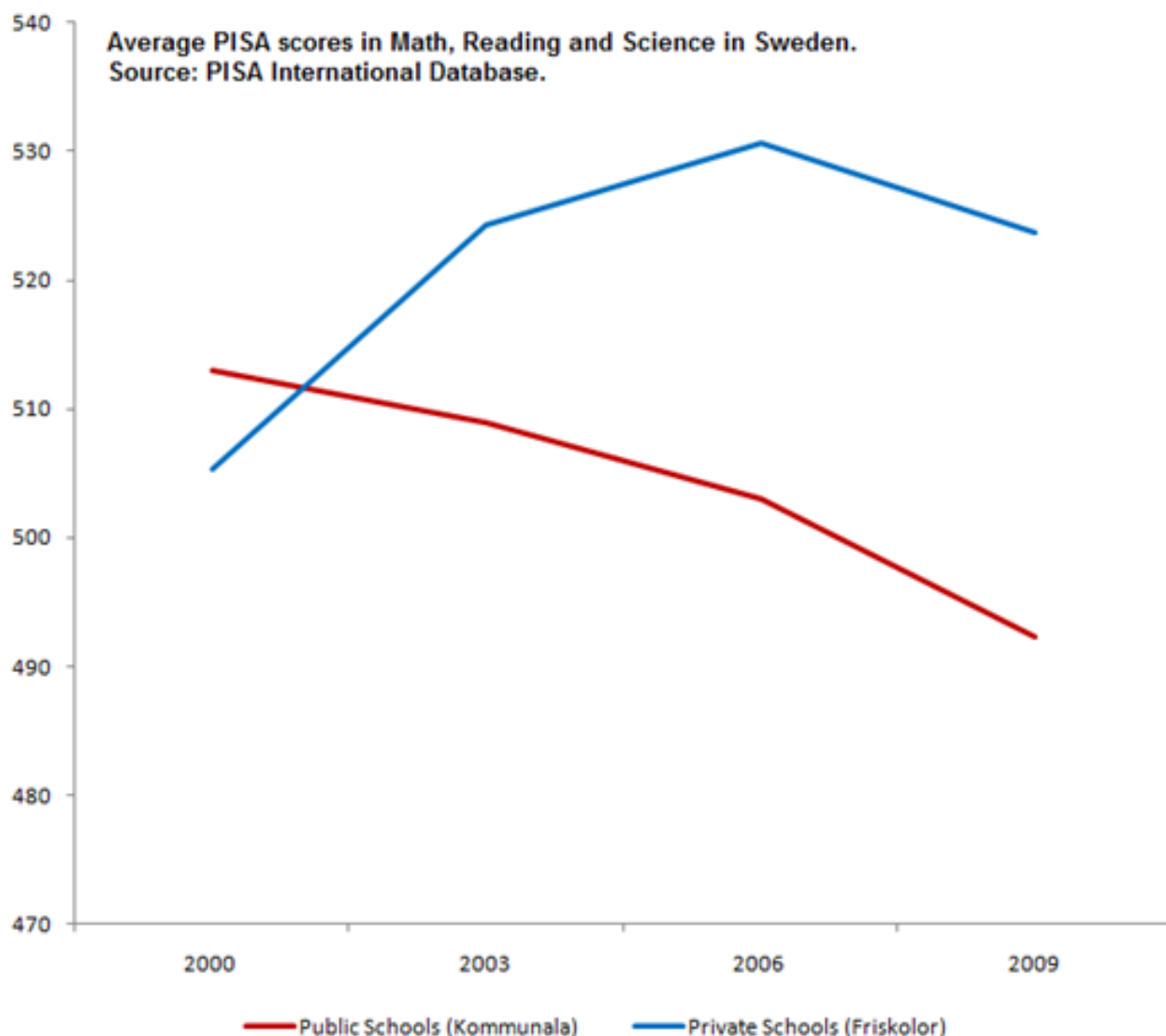
Dårlige resultater knyttes av kritikerne opp mot større innslag av privatskoler.¹¹ Særlig er det matematikk-undervisningen som skal ha blitt dårligere som følge av reformene. OECD trekkes frem som et sannhetsvitne for at konkurranse er dårlig, med formuleringen om at «*land som skaper et mer konkurransepreget miljø der skolene konkurrerer om studentene får ikke systematisk bedre resultater.*» Men den samme rapporten skriver også dette: «*Within many countries, schools that compete more for students tend to have higher performance [...]*».¹²

OECD påpeker riktignok at prestasjonene kan skyldes elevsammensetningen, fordi sosioøkonomisk og kulturell bakgrunn kan disponere for bedre resultater. Likevel ser ikke dette ut til å være tilfellet for friskolene i Sverige. Jonas Vlachos påpeker at «*[ä]ven efter att hänsyn tagits till en mängd bakgrundsfaktorer verkar det som om eleverna i de fristående grundskolorna presterar något bättre – oavsett om man ser till betyg eller resultat på de nationella proven – än andra elever.*»¹³

IFAU har gitt ut en balansert rapport som forsøker å oppsummere forskjellige funn. Deres gjennomgang påviser en mild positiv utvikling med flere privatskoler: «*An increase in the independent school share by ten percentage points improves math scores by 0.19 of a standard deviation in Sandström and Bergström and by 0.17 of a standard deviation in Ahlin.*»¹⁴ Konkurransen får også offentlige skoler til å strekke seg litt ekstra.

De reanalyserer også data for å finne ut om friskoler har positive effekter på de offentlige skolene i området de etableres, noe de mener er tilfellet: «*We found that the final grade in Math, English and Swedish at age 16 improved somewhat more where independent schools started than elsewhere, and the same result applied for the smaller samples where we used test scores.*»¹⁵ Konklusjonen er at «*there is no evidence suggesting that students are hurt by competition from private schools.*»¹⁶

Ekstra interessant blir det når man bryter ned PISA-tallene for Sverige og ser hvordan resultatene fordeler seg på offentlige og private skoler. Den svensk-kurdiske forskeren Tino Sanandaji har satt tallmaterialet inn i en graf, som viser en slik fordeling:¹⁷

Så kan man kanskje si at dette skyldes at de private skolene «skummer fløten» ved å ta de beste lærerressursene og sette inn ekstra innsats. Men heller ikke dette ser ut til å stemme. Det er en kjensgjerning at det er mindre lærertetthet på friskolene. Høy lærertetthet er dessuten ikke nødvendigvis et kvalitetskriterium – skoleforskeren John Hatties gjennomgang av forskningen har for lenge siden påvist at det ikke er en sammenheng mellom antall lærere i klasserommet og bedre resultater.¹⁸

Lærerne ved friskolene har også gjennomgående mindre formell kompetanse enn lærerne har ved offentlige skoler. Friskolene legger mer vekt på blandet yrkesbakgrunn. Dessuten har yngre lærere lettere for å få jobb i friskolene. Forskingen viser at konkurransen har fått skolene til å bli mer opptatt av hva lærerne faktisk kan når det gjelder emnekunnskap, selvstendig arbeid og hvor mye tid man legger ned i skolearbeidet.¹⁹ Konkurransen ser for øvrig ut til å øke lønnsnivået for lærerstanden, særlig for unge pedagoger.

Man skulle da tro at lærerne i friskolene er mer misfornøyde, fordi de har flere elever å håndtere. Undersøkelser fra Svenskt kvalitetsindex og Novus Opinion avdekker imidlertid at lærerne i friskoler er gjennomgående mer positive til egen tilværelse og skolens mulighet til å gi elever det beste tilbudet. Også foreldrene som bruker friskoler for sine barn, er mer fornøyde enn foreldre som bruker de offentlige skolene.²⁰ De setter særlig pris på at skolene ofte er små og har en alternativ pedagogikk. Mer enn tre av fire ønsker at foreldrene skal få velge selv fremfor at byråkrater og politikere gjør det.²¹

Enkelte av argumentene mot friskoler kunne man dessuten like gjerne brukt mot offentlige skoler. Argumentet om at John Bauer-skolen brøt loven i Norge er et eksempel. Ni av 10 norske offentlige skoler bryter lovverket som skal sikre et godt sosialt miljø.²² John Bauer-skolen ble også kritisert for å kaste bort penger på reklamebrosjyrer. Dette er ikke mer uvanlig enn at politikerne bevilget penger for å gjøre det samme ved Numedal videregående skole i Buskerud.²³

Friskolene får også kritikk for å etablere linjer som er populære, men antagelig ikke gir jobber. Eksempler er sirkusskole, serietegnerlinje og stylistlinje. Problemet med utdanningstilbud som neppe matcher jobbmarkedet er imidlertid ikke noe særegent for privatskoler. Det er en kjent sak at dette bl.a. er situasjonen for norske kunstnere, der man utdanner svært mange som ikke tjener særlig på utdanningen senere.²⁴

Mange er bekymret over at etablering av for mange privatskoler kan medføre nedleggelse av offentlige skoler. Men årsaksforholdet kan like gjerne være omvendt: Nedleggelse av offentlige skoler kan få små privatskoler til å etablere seg, fordi foreldre ønsker en nærskole. Rapporten «Valfrihet – fiktion och verklighet» forteller oss at «[f]ör många mindre kommuner har försök till besparingar genom att lägga ner små kommunala skolor lett till etablering av friskolor istället.»²⁵

En journalist fra The Economist hyller dette fenomenet som en styrke for foreldremedvirkning og folkelig kontroll: «most of all I loved that Swedish parents are in control of state education—municipalities can't close small rural schools against the wishes of local parents in the name of efficiency, for example, because parents would simply threaten to open their own schools.»²⁶

Hva så med argumentet om at friskoler vil lede til utarming av offentlige skoler, siden pengene følger brukerne, som velger noe annet enn det offentlige? Det er selvsagt riktig at mer midler vil kanaliseres til private skoler som følge av stykkprisfinansiering, dersom flere elever velger å gå på en privat skole. Men elever kan ikke gå på mer enn én skole av gangen. Når færre elever går på de offentlige skolene, vil det også bli mindre behov for lærerressurser og oppfølging der. Da er det naturlig at dette justeres tilsvarende.

Skillet mellom friskoler og satsning på kvalitet er dessuten et kunstig skille. Som skribenten Thomas Gür påpeker, er kvalitetskrav oppstått i nær sammenheng med et økende antall friskoler. Når man får et mer mangfoldig tilbud må man ha visse kriterier for hva som er god utdanning. Tidligere har oppmerksomheten i uforholdsmessig stor grad vært på likhet. «Likvärdig» var verdigrunlaget for grunnskolen i perioden 1962-1972.

Utjevning av forskjeller var altså det sentrale målet for svensk skole før.²⁷ I regjeringsproposisjon 1975/76:39, om skolens indre arbeid, var det helt andre ting enn kunnskap og kvalitet som var viktigst. Litteraturviteren Göran Hägg har påpekt at fokuset var på å «*hålla barnen på plats hela dagen under lek och sport och utan klassrumsväggar, med enstaka avbrott för praktikarbete eller årskurslösa gruppstudier när andan föll på.*»²⁸

I den samme proposisjonen nevnes ordet kvalitet og varianter av det kun fem ganger. Fire av disse er gjengitt i sammenheng med høringsvar fra instanser, og bare én gang dreier det seg om kvalitet i undervisning – de øvrige gangene er det i forbindelse med fritidssysler.

FAFO har trukket frem at sammenfallet med vekst i friskoler og mer kvalitetstesting ser ut til å være et mer generelt trekk. Parallelt med et mer desentralisert tilbud og flere friskoler «*ser vi at det er utviklet sterkere sentraliserte kontrollorganer og kontrollmekanismer i disse landene med hensyn til standardisering av kompetansekrav og undervisning.*»²⁹

Konkurransen som drivkraft i forfallet?

Man kan vri fokus fra friskolene og påstå at det ikke er de private skolene i seg selv som skaper problemer, men konkurransen som skapes gjennom det frie skolevalget. Den kan bidra til usunn kappestrid, som stimulerer til

---

---

karakterinflasjon og for mye oppmerksomhet på måling. Fritt skolevalg vil føre til at de sterkeste elevene får de beste skolene, og følgelig er de eneste vinnerne, med segregering og differensiering som utfall.

Manifest er skeptisk til fritt skolevalg, det man omtaler som «karakterbasert opptak», fordi det vil fungere som en «sorteringsmaskin». Samtidig problematiserer man ikke i nevneverdig grad hva alternativet er. Er det mer rettferdig at foreldrenes bosted avgjør hvor du skal gå på skole, uten at du kan påvirke det selv? Skal skoletilbudet heller bestemmes av hvor god råd familien har til å bosette seg?

Faktisk berører Manifest problemene med at man skal gå på nærmeste skole, muligens uten å skjønne det helt selv: «*Grunnskolene må fortsatt ta inn de elevene som bor nærmest før andre elever får plass. Dette har ført til at boligprisene rundt populære skoler har økt, ettersom foreldre som har økonomisk mulighet flytter til den skolekretsen der deres barn kan få best muligheter.*» Alternativet er ikke fravær av sortering, men utvelgelse etter andre kriterier, som bosted.

En viktig grunn til at sortering gjennom fritt skolevalg kan skape større problemer er at de flinkeste elevene samles på en skole. Da kan man på de mest prestisjefylte skolene få en bedre «kamerateffekt» - dvs. at man presterer bedre, fordi miljøet rundt, med hjelp av klassekameratene og normer for hardt arbeid og innsats, stimulerer en til å gjøre bedre. En konsentrasjon av de beste elevene medfører større forskjeller fordi også familiebakgrunn er svært avgjørende for bl.a. hjelp hjemmefra.³⁰

Forskere ved Studieförbundet Näringsliv och Samhälle har sett på forholdet mellom skillene i familiebakgrunn og den økende segregeringen i svensk skole. De mener kamerateffekten kanskje spiller en mindre rolle en først antatt, bl.a. fordi ulikhetene er økt, samtidig som skillene med utgangspunkt i familiebakgrunn ikke er økt tilsvarende:

«Vad är då förklaringen till att familjebakgrundens betydelse för skolresultat inte har ökat under samma period som skillnaderna mellan skolors resultat och elevsammansättning har ökat kraftigt? En förklaring kan vara att kamratgruppseffekterna är begränsade, d.v.s. att vilka skolkamrater man har inte spelar så stor roll. Effekterna av en sortering av elever till olika skolor skulle då också kunna vara begränsade för den totala spridningen i elevresultat och för familjebakgrundens betydelse.»³¹

Et annet aspekt ved kamerateffekten, som man ville sett om den gjorde seg sterkt gjeldende, er at de flinkeste elevene ville dratt fra med bedre prestasjoner. Dette stemmer ikke. Som påpekt av Jonas Vlachos: Alle elever presterer dårligere enn før i den svenske skolen, også de sterke elevene.³² Dermed kan man ikke hevde at skolevalget automatisk skaper kamerateffekt og følgelig dårlige resultater for de svake elevene.

Når det gjelder fritt skolevalg og friskoler, og deres påvirkning på graden av segregering i samfunnet, er dette et stort lerret å bleke. Manifest hevder dette skjer allerede fra første klasse, og gjør det litt for lett for seg selv ved å trekke frem Anders Trumbergs ord om dagens system: «*Fattige skilles fra rike, svensker fra innvandrere, høyt utdannede fra lavt utdannede*». Det finnes nemlig sprikende resultater og uenighet innenfor forskerstanden.

De svenske forskerne Oskar Nordström Skans og Olof Åslund gav i 2009 ut en rapport om segregering i storbyene. Deres funn lyder som følger: «*I våra data finns således inget tydligt stöd för att exempelvis fritt skolval eller fler friskolor på något påtagligt sätt har ökat den etniska segregationen i grundskolan.*»³³ Selv den kritiske rapporten «*Valfrihet – fiktion och verklighet*», som mener at reformene kan ha skapt større forskjeller, sier samtidig at «*[g]ymnasieskolans differentiering är i stora drag den samma som på sextioalet.*»³⁴ IFAU kan fortelle oss at «*there is no evidence suggesting that disadvantaged students gain less from competition.*»³⁵

Jonas Vlachos oppsummerer i en tekst som gjennomgår teorier og empiri om større segregering og skolens resultater slik: «*Min sammanfattande tolkning är att den ökade spridningen mellan skolorna inte är en hållbar förklaring till den allmänna försämringen av svenska elevers kunskapsnivå. [...] Någon enkel, ideologisk*

---

välförankrad lösning på skolans problem finns däremot troligen inte. Mycket vore vunnet om man kunde sluta hoppas att så är fallet.»³⁶

Anders Böhlmark og Mikael Lindahl har analysert hvordan sorteringen foregår med stort innslag av friskoler og fritt skolevalg. De finner noen tendenser til differensiering og sortering, men «*find no evidence of sorting of pupils by parental income and pupil's first-generation immigrant status.*»³⁷ Man skal huske at også andre faktorer bidrar til mer oppdelte skolemiljøer, for eksempel boligpriser og store innslag av enkeltgrupper på bestemte områder.

Forskerne Nordström Skans og Åslund mener segregering som følge av flyktningbosetting og bosettingsmønster er det store problemet når det kommer til etniske skiller i skolen: «*Segregationen i grundskolan är stor men nästan helt kopplad till bostadssegregationen. Gymnasieskolan är mindre segregerad och kan sägas vara en mötesplats för de ungdomar som är skilda från varandra i boendet.*»³⁸

Dårlige resultater kan også knyttes til dårlig integreringspolitikk og for dårlig oppfølging fra kommunenes side. En rapport fra Stockholms universitet påviser følgende: «*Passing a threshold of more than 40 percent immigrants reduces grades with around a fifth of a standard deviation, affecting fourteen percent of immigrant children.*»³⁹ Fjerner man skolevalget, kan man fort få enda flere innvandrere konsentrert på skoler i innvandrertette områder.

Antagelig er det mer et spørsmål om hvilke forutsetninger som må ligge til grunn for at fritt skolevalg og mer bruk av privatskoler, kan fungere godt. Dette kan innebære enklere prosedyrer og bedre informasjon til dem som skal velge. Vlachos påpeker i en artikkel, som Manifest for øvrig bruker som kilde flere steder, at «*[r]esultaten tyder på att konkurrens mellan skolor under vissa förutsättningar kan fungera väl, men det är svårt att dra några tydliga slutsatser om vilka dessa förutsättningar är.*»⁴⁰

Dersom man hadde avskaffet fritt skolevalg på videregående nivå i Oslo, er det godt mulig at vi ville fått et enda mer oppstykket skolekart hva sosiale og etniske forskjeller angår. Dersom alle skal gå på nærskolen, vil nettopp de som har mye penger og flotte boliger i de dyreste strøkene, ha barn som vil gå sammen, og mer innvandrerbefolkede områder vil ha skoler med omtrent bare innvandrere. En tekst i Tidsskrift fra ungdomsforskning fra 2005 bekrefter forøvrig at «*den geografiske segregeringen i Oslo har avtatt det siste tiåret. Osloelever fra østkanten går oftere på samme skoler som elever fra vestkanten enn tidligere.*»⁴¹

Hvorfor akseptere de store skolekjedene?

Det er ingen tvil om at ideelle skoler med en alternativ pedagogikk eller livssynsmessig forankring kan supplere de offentlige utdanningsinstitusjonene og tilby noe ekstra. Spørsmålet blir da hvorfor man i tillegg skal akseptere at de kommersielle skolene, som inngår i store konsern, får etablere seg. Svaret er at også store kjeder har klare fordeler som kan gjøre utdanningstilbudet bedre.

For det første kan store kjeder implementere gode erfaringer raskt i alle skolene sine. Med det svenske desentraliserte systemet kan det ellers ta lang tid fra en god idé oppdages i én kommunal skole til den spres videre. Kjedestrukturen gir tydelige kommandolinjer og mulighet for å gjennomføre gode prosjekter i alle skoler.

For det andre har kjedene mulighet til å teste ut hva endringer har å si i mer kontrollerte former. Siden det som regel foreligger en lik pedagogikk og noenlunde samme rutiner på skolene som er underlagt kjeden, vil det være lettere å sammenligne konsekvenser av endringer på noen få skoler. Det gir anledning til å prøve ut hypoteser og prognoser, og luke ut metoder som virker dårlig.

Kommersielle eiere kan gi andre fordeler. I et intervju forteller rektoren for Vackstanäs gymnasium, Patrik Waldenström, at de store konsernene har større adgang til risikokapital og investeringsmidler.⁴² Vackstanäs

---

---

gymnasium er organisert som en stiftelse og har derfor ikke samme kommersielle handlingsrom. Løsningen blir derfor fort, som rektoren ønsker, at staten må sørge for mer investeringsstøtte.

En skribent påpeker også at aksjeselskapsformen er den enkleste måten å organisere firmaet på, dersom man ønsker å ekspandere og utvikle organisasjonen.⁴³ Aksjeselskap er enklere enn andre former for organisering, dersom man vil avhende firmaet eller gå av med pensjon og overlate drift til andre. Det minimerer risiko for mange som ellers ikke ville vært i stand til å starte opp og utvide.

Karakterinflasjon – hva er hovedårsaken?

Når det gjelder konkurransens bidrag til såkalt karakterinflasjon, er det gjort flere undersøkelser rundt dette de siste årene. Undersøkelsene tyder på at det er andre ting enn friskolenes inntog og konkurransen som er det avgjørende.

Jonas Vlachos har utarbeidet en rapport på vegne av Konkurrentverket. Han kan fortelle oss at konkurranse-systemet nok bidrar noe, men at *«storleken på de skattede effektene er små»*.⁴⁴ Han ønsker ikke å begrense karakterinflasjonen ved å stoppe konkurransen, fordi et forsøk på å *«åtgärda dessa problem genom att minska konkurrensen mellan skolorna förefaller svårt.»*⁴⁵ Etter å ha sett grundig på tallene finner forskeren at *«huvudförklaringen finns troligen i det dåligt förankrade betygssystemet.»*⁴⁶

Det er kanskje naturlig å tenke seg at friskolene er mer slepphendte med karaktersetting, men i en undersøkelse av mattekarakterene i Stockholm viser dette seg å være galt, fordi *«en majoritet av de skolor som bedöms ha en restriktiv betygsättning är fristående medan de som bedöms ha en generös betygsättning övervägande är kommunala.»*⁴⁷ Også en undersøkelse fra Lärarnas Riksförbund bekrefter dette: *«Som det framgår av diagrammet så är det en större andel lärare i kommunala skolor (43 procent) än i fristående skolor (36 procent) som svarar att de någon gång satt för höga betyg.»*⁴⁸

Profitt over alle grenser?

Hva så med profitten? Det er ikke gitt at en liberalisering av den norske friskoleloven vil åpne for at skolene kan ta utbytte. Under Bondevik 2-regjeringen var det eksplisitt lovfestet et forbud mot utbytte, som er blitt videreført under dagens rødgrønne regjering. De svenske erfaringene med utbytte fra friskoler bør imidlertid ikke være avskrekkende.

Selv om mange skoler går med overskudd, er «vinstmarginalen» blant svenske friskoler ikke spesielt høy. De siste årene har den ligget på rundt fem prosent.⁴⁹ Og hva er egentlig det problematiske med at skoleeierne kan tjene penger? Hvis det kan bidra til å gjøre sektoren bedre, bør det være underordnet om det også går midler til eierne.

Det er ikke bedre at penger blir borte i for eksempel offentlig ineffektivitet og dårlige kommunale innkjøpsrutiner. Sveriges tidligere sosialminister Gustav Möller, fra Socialdemokraterna, har uttalt at ineffektiv bruk av skattepenger er som å stjele fra de fattige. Hvis for mye penger tas ut i profitt, slik at tilbudet blir dårligere, er det mulig å bytte skole. At en skole går med overskudd er heller ikke synonymt med at man taper foretaket ukritisk. Lederen for Franska skolan, Johan Stenberg, har uttalt at *«vi driver vår skola strikt företagsekonomiskt»* – *«Vinsten återinvesteras direkt i verksamheten.»*

Profitt kan sikre handlingsrom og vilje til å investere mer. Konsekvensen av å nekte skoleeierne å ta ut profitt kan fort bli at investorene vil plassere pengene andre – mindre aktverdige – steder. At eierne kan finne på å trekke pengene vekk fra skoleinvesteringer, slik at antall privatskoleplasser må reduseres eller skoler legges ned, sies også i Manifests rapport om det svenske konkurranse-systemet: *«Dersom [svenske politikere] for eksempel går inn og forbyr profittuttak, kan de risikere at de største konsernene legger ned.»*

I Norge kan private tjene penger på barnehage og sykehjem, samtidig som de mottar offentlig støtte. Den, etter manges mening feilaktige, logikken om at alle pengene skal gå til brukernes beste er derfor ikke noe som praktiseres konsekvent. Det er et kunstig skille at det er greit å ta ut profitt på drift av barnehage, men ikke på drift av skole..

Leverandøren av viskelær og blyanter kan fint tjene penger på offentlige skolemidler. Det samme gjelder firmaet som profitterer på å sette opp skolen og bygge fotballbane i skoleområdet. Eller bøndene som produserer frukt og grønt som spises på grunnskolen. Hvorfor er da det vesentlige at det ikke skal være akseptabelt å tjene på selve driften? Det er vanskelig å finne gode prinsipielle grunner for det.

Avsluttende kommentarer

Som dette notatet viser, er det neppe riktig at de svake resultatene i det svenske utdanningssystemet skyldes konkurransesystemet og friskolene. I fire av 10 svenske kommuner er det ikke engang mulig å gå på en privateid skole. Enkle konklusjoner kan skyldes en utbredt «confirmation bias», der man bevisst eller ubevisst søker etter bevis som styrker egen teori eller hypotese.

PISA-undersøkelsene viser at resultatene i disse har utviklet seg rimelig bra, mens det har gått jevnt nedover i de offentlige skolene. Samtidig har vi vist til forskning som tyder på at flere friskoler ikke har ført til økt segregering, eller at forskjellene kan forklares med at friskolene «skummer fløten». Det peker mot at forklaringen på den svenske skolens dårligere resultater de senere år må finnes andre steder enn i flere friskoler.

Det er også en oppkonstruert sontring mellom «cooperation» og «competition»; minst like viktig er det at man kan oppnå «coopetition» – dvs. at de ulike aktørene kan bli utfordret og lære av hverandres fortrinn. Når det viser seg at offentlige skoler blir bedre når friskoler etableres i nærområdet, er det nærliggende å regne med at det finnes overføringsverdier av at forskjellige skoler er i samme kommune.

Det er usannsynlig at et stort innslag av privatskoler retter opp alle mangler i den svenske skolens system. Men det er ingen grunn til å tro at en utfasing av fritt skolevalg og restriksjoner på friskoleetablering vil gagne noen. Dersom man vil korrigere feil, ligger løsningen i å reformere – ikke avskaffe – valgfriheten. Det finnes flere ting man kan gjøre som kan bryte ned segregeringen.

Et tiltak som kan bedre situasjonen for grupper som tradisjonelt ikke benytter seg så mye av de valgmulighetene som finnes, er å arbeide med å få på plass systemer som gir tydeligere og bedre informasjon, og som bevisstgjør brukerne om hva slags rettigheter de har. Et annet og mer drastisk tiltak er å fjerne køtid som kriterium ved inntak til grunnskolen, slik at familier med høy sosial og kulturell kapital ikke kan komme foran ved å være tidlig ute (ofte flere år før) – noe de ofte er.⁵⁰

I en OECD-rapport understrekes nettopp muligheten for å lage mekanismer som kompenserer for potensielt vanskelige sider ved valgfrihet i skolesystemet:

«Choice programmes can be designed and managed to balance choice while limiting its negative impact on equity. There are different options possible: introducing controlled choice schemes can combine parental choice and ensure a more diverse distribution of students. In addition, to ensure balance, incentives to make disadvantaged students attractive to high quality schools, school selection mechanisms and vouchers or tax credits can be alternative options. Policies are also required to improve disadvantaged families' access to information about schools and to support them in making informed choices.»⁵¹

Videre må det nevnes at de norske erfaringene vi har med friskoler, i det vesentlige må sies å være positive og uten store skavanker. Under Bondevik 2-regjeringen ble det innført et mer moderat system enn det man ser i Sverige. Friskolene fikk bare 85 prosent av driftstilskuddet, og det var et forbud mot å ta utbytte. Man

---

---

hadde også kommunal regulering av muligheten for fritt skolevalg. Flere undersøkelser ble gjort av friskolenes effekter.

Man kunne ikke finne særlig tendens til økt differensiering og stort skille mellom ulike grupper. En analyse fra NIFU STEP som så på friskolers effekt på sosial segregering, fant generelt «ingen tendens til at rekrutteringen til friskoler er mer sosialt selektiv (eller mindre sosialt selektiv) sammenlignet med offentlige skoler i de fylker hvor friskoler utgjør en større andel av utdanningstilbudet.»⁵²

Mye tyder også på at man kan se en positiv konkurranseeffekt av å ulike alternativer til den ordinære skolen. Senter for økonomisk forskning (SØF) har gjennomgått en rekke undersøkelser av samvariasjonen mellom friskoler i kommuner og prestasjonene i offentlig skole. De påpeker at analyser «viser at det er en positiv korrelasjon mellom elevprestasjoner i offentlige skoler og andelen elever i frittstående skoler i kommunen – også etter at [det er] kontrollert for en rekke familiebakgrunnsvariabler.»⁵³

Det er mye som kan gjøres for å bedre de svenske skolerresultatene. Både lærerutdanning, karaktersystem, arbeidsformer og lærerplaner bør vurderes. De svake resultatene fikk regjeringen til å utforme en ny skolelov i 2010 som skal bøte på en del av problemene.⁵⁴ Foreløpig har man stort sett bevart systemet med skolevalg og friskoler som det er. Det ser ut til å være et klokt valg.

Forfatter:

Notatet er skrevet av prosjektmedarbeider i Civita Ove Vanebo. ove@civita.no

SLUTTNOTER

- 1 I Norge er dette regulert i opplæringsloven av 1998 § 8-1 første ledd: «Grunnskoleelevane har rett til å gå på den skolen som ligg nærast eller ved den skolen i nærmiljøet som dei soknar til.»
- 2 Trumberg, Anders. *Fria skolevalet leder til segregation*. <http://www.newsmill.se/artikel/2011/08/31/s-n-forskare-fria-skolvalet-leder-till-segregation> [Sisert 22.juni 2012] (2011)
- 3 Boye, Ebba. *Fritt fall. Erfaringer fra privatisering og konkurranse i den svenske skolen. Manifest. Rapport nr. 1/2012*. (2012)
- 4 Dahl Norgård, Jorunn. *Rapport 2006/1 Norsk allmennlærerutdanning - sett i lys av internasjonale trender og tilsvarende utdanninger i Norden. Utdanningsforbundet*. http://www.utdanningsforbundet.no/upload/Pdf-filer/Publikasjoner/Rapporter/Rapport_2006_01.pdf [Sisert 22.juni 2012] sidene 35-41
- 5 <http://www.dn.se/nyheter/sverige/eget-arbete-ger-samre-matteresultat> [Sisert 22.juni 2012]
- 6 Björklund, Anders, Fredriksson, Peter, Gustafsson, Jan-Eric og Öckert, Björn. *Den svenska utbildningspolitikens arbetsmarknadseffekter: vad säger forskningen?* <http://www.ifau.se/upload/pdf/se/2010/r10-13-Den-svenska-utbildningspolitikens-arbetsmarknadseffekter-vad-sager-forskningen.pdf> [Sisert 22.juni 2012] (2010) side 337
- 7 Böhlmark, Anders og Holmlund, Helena. *20 år med förändringar i skolan: Vad har hänt med likvärdigheten?* SNS. http://www.sns.se/sites/default/files/20_ar_med_forandringar_i_skolan.pdf [Sisert 22.juni 2012] (2011) side 51
- 8 http://www.skolverket.se/2.3894/publicerat/2.5006?_xurl=http%3A%2F%2Fwww4.skolverket.se%3A8080%2Fwtub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D2744 [Sisert 22.juni 2012]
- 9 Johansson, Ola. *Mångfald eller enfald? Framtiden etter friskolereformen*. Side 70 I: Mångfald eller enfald. Framtiden etter friskolereformen. Sektor3 og Timbro. <http://www.sektor3.se/wp-content/uploads/2011/06/Mangfaldellerenfald.pdf> [Sisert 22.juni 2012] (2011) sidene 49-82
- 10 Vlachos, Jonas. *Friskolor i förändring*. Side 98 I: Hartman, Laura [red.]. *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd?* SNS. http://www.sns.se/sites/default/files/konkurrensens_konsekvenser_pod_2.pdf [Sisert 22.juni 2012] (2011)a. sidene 66-110
- 11 Boye (2012) sidene 19-21
- 12 OECD. *PISA 2009 Results: Executive Summary*. <http://www.oecd.org/dataoecd/34/60/46619703.pdf> (2010) side 16
- 13 Vlachos (2011)a. sidene 85-86
- 14 Björklund, Anders, Edin, Per-Anders, Fredriksson, Peter og Krueger, Alan. *Education, equality, and efficiency – An analysis of Swedish school reforms during the 1990s*. <http://www.ifau.se/Upload/pdf/se/2004/r04-01.pdf> [Sisert 22.juni 2012] (2004) side 111

-
-
- 15 ibid. Side 159
- 16 ibid. side 117
- 17 Sanandaji, Tino. *On the Swedish voucher system*. <http://super-economy.blogspot.no/2011/03/on-swedish-voucher-system.html> [Sitert 22.juni 2012]
- 18 http://www.skoleanlegg.utdanningsdirektoratet.no/asset/2093/1/2093_1.pdf [Sitert 22.juni 2012]
- 19 Hoxby, Caroline. *Would school choice change the teaching profession? NBER working paper 7866*. <http://www.nber.org/papers/w7866> [Sitert 26.juni 2012] (2000) side 35
- 20 Svenskt Näringsliv. *En jämförande attitydmätning mellan friskolor och kommunala skolor*. [http://www.friskola.se/Files/Dokument/Rapporter/Friskolorna b%C3%A4st i klassen \(2006\).pdf](http://www.friskola.se/Files/Dokument/Rapporter/Friskolorna%20i%20klassen%20(2006).pdf) [Sitert 22.juni 2012] (2006)
- 21 http://www.friskola.se/Press_opinion_Rapporter_och_resultat_Tre_av_fyra_vill_ha_skolval_DXNI-2090736.aspx [Sitert 22.juni 2012]
- 22 <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/elevavisen/artikkel.php?artid=10096413> [Sitert 22.juni 2012]
- 23 http://www.bfk.no/Modules/theme_h.aspx?ObjectType=Article&ElementID=2117&Category.ID=4148&NewsID=1278&ThemeID=4148&CallID=45&Itemid=2283 [Sitert 22.juni 2012]
- 24 <http://www.nrk.no/kultur-og-underholdning/1.6123348> [Sitert 22.juni 2012]
- 25 Arnman, Göran, Järnek, Martin og Lindskog, Erik. *Valfrihet – fiktion och verklighet. Studies in Educational Policy and Educational Philosophy. Research reports 4*. <http://resources.ped.uu.se/repository/3/Publications/Step.Research.reports4.pdf> [Sitert 22.juni 2012] (2004) side 158
- 26 <http://www.economist.com/node/11477890> [Sitert 22.juni 2012]
- 27 Nilsson, Magnus (2011) *Mångfald eller enfald? Framtiden efter friskolereformen*. Side 26 I: *Mångfald eller enfald. Framtiden efter friskolereformen. Sektor3 og Timbro*. <http://www.sektor3.se/wp-content/uploads/2011/06/Mangfaldellerenfald.pdf> [Sitert 22.juni 2012] (2011) sidene 9-44
- 28 Hägg, Göran. *Svenska skolans uppgång och fall*. I: *Axess Magasin*. <http://axess.se/magasin/default.aspx?article=43> [Sitert 26.juni 2012] (2010)
- 29 Berge, Øyvind og Hyggen, Christer. *Privatskoler i Norden. Omfang, utvikling og den politiske debatten. Fafo-notat 2011:01*. <http://www.fafo.no/pub/rapp/10122/10122.pdf> [Sitert 22.juni 2012] (2011) side 44
- 30 Boye (2012) side 20
- 31 Böhlmark og Holmlund (2011) side 48
- 32 Vlachos, Jonas. *Skolvalet ingen forklaring*. <http://ekonomistas.se/2010/12/08/skolvalet-ingen-forklaring/> [Sitert 22.juni 2012] (2010)a.
- 33 Nordström Skans, Oskar og Åslund, Olof. *Segregationen i storstäderna*. http://www.sns.se/sites/default/files/vr_2009_rapport.pdf [Sitert 22.juni 2012] (2009)a. side 46
- 34 Arnman, Järnek og Lindskog (2004) side 162
- 35 Björklund, Edin, Fredriksson og Krueger (2004) side 111
- 36 Vlachos, Jonas. *Segregation, skolval och skolresultat*. <http://ekonomistas.se/2011/03/21/segregation-skolval-och-skolresultat> [Sitert 22.juni 2012] (2011)b.
- 37 Böhlmark, Anders og Lindahl, Mikael. *The Impact of School Choice on Pupil Achievement, Segregation and Costs: Swedish Evidence*. IZA DP No. 2786. <ftp://repec.iza.org/RePEc/Discussionpaper/dp2786.pdf> [Sitert 22.juni 2012] (2007) side 41
- 38 Nordström Skans, Oskar og Åslund, Olof. *Låt invandrare bosätta sig var de vill i Sverige*. <http://www.dn.se/debatt/lat-invandrare-bosatta-sig-var-de-vill-i-sverige> [Sitert 22.juni 2012] (2009)b.
- 39 Szulkin, Ryszard og Jonsson, Jan O. *Ethnic Segregation and Educational Outcomes in Swedish Comprehensive Schools. Working Paper 2007:2*. http://www.spl.su.se/polopoly_fs/1.55358.1321514448!/SULCISWP2007_2.PDF [Sitert 22.juni 2012] (2007) side
- 40 Vlachos (2011)a. side 40
- 41 Nordli Hansen, Marianne. *Ulikhet i osloskolen: rekruttering og segregering*. Side 21 <http://www.ungdomsforskning.no/Download/1-2005/NordliHansen.pdf> [Sitert 22.juni 2012] I: *Tidsskrift for ungdomsforskning* 5(1) Årgang: 2005, sidene 3-26
- 42 Karlsson, Pär. *Mångfald kræver nye regler*. Side 83. I: *Mångfald eller enfald. Framtiden efter friskolereformen. Sektor3 og Timbro*. <http://www.sektor3.se/wp-content/uploads/2011/06/Mangfaldellerenfald.pdf> [Sitert 22.juni 2012] (2011) sidene 83-84
- 43 Nilsson (2011) side 37
- 44 Vlachos, Jonas. *Betygets värde. En analys av hur konkurrens påverkar betygssättningen vid svenska skolor*. *Konkurrensverket*. http://www.kkv.se/upload/Filer/Trycksaker/Rapporter/uppdagsforskning/forsk_rap_%202010-6_betygens_varde.pdf [22.juni 2012] (2010)b. side 46
- 45 ibid. side 57
- 46 l.c.
-
-

- 47 Nilsson, Henrik, Regne, Johan og Tindrebäck, Silke. *Utbildningsförvaltningen, Stockholm stad. Utvärdering av det diagnostiska provet i matematik för gymnasieskolan ht 2011. Uppdragsnummer 95125. Sweco Rapport.* http://ncm.gu.se/media/ncm/dokument/matematikprovet_111205-slutversion.pdf [22.juni 2012] (2011) side 3
- 48 *Betygsättning under påverkan. Rapport från Lärarnas Riksförbund.* https://www.lr.se/download/18.666662ff133985ab7bc8000789/Betygsattning_under_paverkan.pdf [Sitert 22.juni 2012] (2011) side 10
- 49 http://www.friskola.se/Files/Dokument/Foldrar/vinst_inom_friskolan.pdf og <http://www.mypaper.se/show/dagenssamhalle/show.asp?pid=345180753664965&page=2> [Sitert 22.juni 2012]
- 50 Vlachos (2011)a. side 107
- 51 OECD. *Equity and Quality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools. Spotlight report: Sweden.* <http://www.oecd.org/dataoecd/5/6/49603607.pdf> [Sitert 22.juni 2012] (2012) side 3
- 52 Helland, Håvard og Lauglo, Jon. *Fører frittstående skoler i videregående opplæring til sosial segregering? NIFU STEP Arbeidsnotat 35/2006.* http://www.udir.no/Upload/Rapporter/5/Friskoler_sosial_segregering_nifu_step.pdf?epslanguage=no [Sitert 22.juni 2012] (2006) side 33
- 53 Bonesrønning, Hans, Reneé Naper, Linn og Strøm, Bjarne. *Gir frittstående skoler bedre elevresultater? Senter for økonomisk forskning (SØF). Konsekvenser av ny lov om frittstående skoler – baselinerapport I: Elevresultater.* http://www.udir.no/Upload/Rapporter/5/gir_frittstaende_skoler_bede_elevresultater_sammendrag.pdf?epslanguage=no [Sitert 22.juni 2012] (2005)
- 54 http://www.skolverket.se/2.3894/publicerat/2.5006?_xurl=http%3A%2F%2Fwww4.skolverket.se%3A8080%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2Fblob%2Fpdf2395.pdf%3Fk%3D2395 [Sitert 22.juni 2012]